

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВА

УДК 330.341.2 ; 330.564.2

К. Г. ГУБІН

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна
e-mail: Hubin@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6914-0971>

БОРОТЬБА З НЕЗАКОННИМИ ТА НЕРИНКОВИМИ ДОХОДАМИ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ¹

Запропоновано умовою розбудови правової економіки в Україні вважати боротьбу з незаконними та неринковими доходами. Вона спрямована проти прошарку осіб та фінансово-промислових груп, зацікавлених у збереженні status quo. Зміст цієї боротьби розкрито у комплексі заходів «сфери–процедури–органи–кадри–контроль». Проаналізовано, які з необхідних заходів вже здійснено та які необхідно реалізувати.

Ключові слова: реформи в Україні, розвиток конкурентного ладу, конституційна економіка, правова економіка, боротьба з корупцією.

JEL Classification: P21, H00, K00.

Постановка проблеми. Останні три роки йдеться про початок в Україні багатьох соціально-економічних реформ, проте далеко не завжди ми бачимо

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326).

конкретні результати реформування, зокрема у питанні розбудови правової економіки у сфері формування доходів населення. Слід з'ясувати, які з необхідних реформ вже здійснено, які перебувають у стадії реалізації та які ще необхідно розпочати задля розбудови правової економіки у сфері формування доходів у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базою для теорії правової економіки стала концепція конституційної економіки. Значною мірою виникнення та розвиток цієї концепції пов'язані з ім'ям Дж. Бьюкенена [1]. Свій внесок до теорії конституційної економіки здійснили Б. Акерман [2], Н. Берггрен [3], В. Блок та Т. ДіЛоренцо [4], Ф. Фаріна [5, с. 184–222], Л. Хауве [5, с. 223–238]. Проблематику конституційної економіки в умовах ринкової трансформації економіки розглядають Г. М. Андреєва [6], П. Д. Баренбойм [7], П. О. Добродумов [8], О. В. Скупінський [9], Г. А. Гаджиев, В. І. Лафитський, В. О. Мау, А. В. Захаров, В. Д. Мазаєв, Д. В. Кравченко [10] та ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень, питання розбудови правової економіки у сфері формування доходів населення не дістало остаточного вирішення ані в теоретичній, ані в практичній площині.

Як показано в [11, с. 269–305], у процесі конкуренції в розвинених країнах головну роль відіграють ринкові конкурентні переваги, що сприяє розвитку економіки; проте в Україні переважає вплив адміністративно-управлінських конкурентних переваг. У зв'язку із цим розбудована в нашій країні система формування доходів гальмує розробку і впровадження інновацій, не сприяє підвищенню ефективності виробництва. Особливості української системи формування доходів населення розкрито в [12; 13]. Обґрунтовано, що велику роль у процесах розподілу та перерозподілу доходів відіграє неформальна взаємодія бізнесу та влади, на основі якої розвивається складна система корупційних відносин. Ці відносини є перешкодою для розвитку правової економіки.

Розвиваючи зазначені дослідження, вважаємо за необхідне охарактеризувати головні напрями удосконалення механізмів формування доходів населення, які сприятимуть розвитку правової економіки в Україні.

Формулювання цілей. Мета статті – охарактеризувати стан та перспективи боротьби з незаконними та неринковими доходами як умови розвитку правової економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2016 р., згідно з рейтингом кланового капіталізму, розробленим журналом *The Economist*, Україна посіла п'яте місце серед найбільш уражених клановістю країн [14]. Н. Абрамс та С. Фіш у статті для *Washington Post* [15] вказують, що за останні 25 років західні донори влили мільярди доларів в Україну, ставлячи перед собою дві голов-

ні цілі: сприяти у розбудові самостійної, конкурентоздатної ринкової економіки та закласти правову та регуляторну основу правової держави. Однак вони доходять висновку, що західні гроші лише допомогли українським елітам не працювати над реформуванням України і далі продовжувати грабувати її.

На наш погляд, концептуальною основою розбудови правової економіки в Україні має стати боротьба з незаконними, нечесними та економічно не обґрунтованими доходами. Адже існування таких доходів створює потужний прошарок осіб, зацікавлених у збереженні status quo. Для цих осіб розбудова правової економіки містить не лише загрозу втрати статків та доходів, але і загрозу кримінальної відповідальності.

У статті «Стан та перспективи розбудови правової економіки в українській системі формування доходів» [16] формування правової економіки у сфері доходів пов'язано із реалізацією комплексу заходів «сфери–процедури–органи–кадри–контроль» (СПОКК). Розвиваючи цю концепцію, вважаємо за доцільне з'ясувати, які з необхідних заходів вже здійснено в Україні, які перебувають у стадії реалізації та які ще необхідно розпочати.

Перша складова СПОКК – «сфери» – має забезпечити скорочення сфер економіки та державного управління, які генерують незаконні або неринкові доходи, пов'язані не зі створенням вартості, а з її перерозподілом, не обґрунтованим ані економічними, ані соціальними потребами.

У сфері публічних закупівель суттєвою реформою можна вважали запровадження системи ProZorro. Проте досі не вирішена проблема збільшення вартості державних закупівель вже після проведення відкритих та прозорих тендерів, на основі укладання додаткових угод щодо збільшення закупівельної ціни. Досить успішним слід визнати досвід закупівлі ліків для України через профільні міжнародні організації.

Неоднозначним є питання прозорості закупівель оборонного сектору, бо тут нерідко потреба боротьби з корупцією суперечить потребі захисту обороноздатності держави. В перспективі доцільно визначити, за допомогою експертів, вичерпний перелік та граничну частку в військовому бюджеті оборонних закупівель, які доцільно здійснювати з обмеженим оприлюдненням інформації. До тих пір такі закупівлі не мають перевищувати 10% оборонних закупівель і не можуть стосуватися витрат на військову підготовку.

Розвиток конкурентного ладу та детінізація економіки, на жаль, і досі не здійснені повною мірою. Вкрай важливо активізувати зусилля у цих напрямках, адже вони здатні суттєво скоротити незаконні, неринкові, необґрунтовані доходи та корупцію.

Необхідно забезпечити, у співробітництві з іншими країнами, блокування офшорних схем та інших способів відмивання грошей. Сьогодні діяльність

у цьому напрямі є недостатньо ефективною. Не менш проблемним є і такий напрям, як захист прав власності. Ефективний захист власності дозволить ліквідувати рейдерство та пов'язані із ним незаконні доходи та корупцію.

Незважаючи на деякі покращення в останні роки, митниця та податкова і досі є потужними сферами-генераторами корупційних відносин. Тому для боротьби з незаконними доходами та корупцією доцільно на 5–10 років передати українські митницю та податкову в управління митницям та податковим розвинених країн ЄС, які накопичили суттєвий досвід боротьби з порушеннями та зловживаннями у цих сферах.

Сектор державних підприємств є суттєвим джерелом незаконних доходів та доходів, не пов'язаних з корисним економічним внеском. У перспективі його можна скоротити приватизацією, проте за умов економічної кризи та конфлікту на сході України приватизацію великих підприємств здійснювати не вигідно через їх низьку вартість. Натомість треба ліквідувати «чорні діри», через які викачуються кошти з держбюджету. Стратегічні та економічно перспективні підприємства слід віддати в управління авторитетним іноземним компаніям з відповідним досвідом. Менш цінні підприємства доцільно передати у довгострокову оренду або приватизувати.

Економічні відносини у сферах землекористування та використання надр потребують додаткового законодавчого врегулювання та посилення контролю з боку правоохоронних органів. Адже, незважаючи на спроби навести лад в останні роки, у землекористуванні та використанні надр і досі генеруються незаконні, неринкові доходи та процвітає корупція.

Другий елемент СПОКК, «процедури», передбачає реформування процедур регулювання економіки та роботи державних органів з метою скорочення можливостей незаконного та необґрунтованого заробітку.

У питанні дерегуляції економіки в останні роки помітні деякі покращення: скасовано чимало нормативно-правових актів, які обмежували економічну діяльність, скорочено кількість контролюючих органів, накладено обмеження на перевірки бізнесу тощо. Водночас у держслужбовців і досі лишається забагато дискреційної влади, яка є потенційним джерелом корупційної ренти.

Вважаємо за необхідне додатково скоротити регулятивні функції держави. До реального вирішення проблеми корупції має домінувати принцип *Laissez-faire*. Там, де це можливо, необхідно переходити від дискреційного регулювання до автоматично діючих регуляторів. А там, де не можна позбавитися дискреційного регулювання, необхідно зосередити дискреційну владу в руках обмеженого кола чиновників із високими зарплатами, діяльність яких слід ретельно контролювати.

Третя складова запропонованого комплексу заходів – «органи» – пов'язана з переформатуванням існуючих та утворенням нових державних органів. Аналіз реформ останніх років у цьому аспекті також не дає однозначної оцінки.

Серед надбань слід відмітити реформування органів міністерства внутрішніх справ, судової системи, прокуратури та інших правоохоронних органів; створення Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції. Водночас конкретні результати боротьби з економічною злочинністю, тіньовою економікою та корупцією у вигляді повернутих до бюджету коштів, корупціонерів, що відбувають покарання у тюрмі, оштрафованих фірм і т. ін., поки що є недостатніми.

Тому додатково треба: створити антикорупційний суд; розширити повноваження антикорупційних структур; відкоригувати повноваження та функції органів державної влади таким чином, аби позбавити їх потенційних можливостей стягнення корупційної ренти. Найближчим часом замість антикорупційного суду на 5–10 років можна заснувати міжнародний антикорупційний трибунал.

Четвертий елемент СПОКК – «кадри». Необхідно усунути корумповані кадри із державних органів та забезпечити їх чесними співробітниками. Люстрація та переатестація кадрів поки що не допомогли повністю позбутися корупціонерів. До того ж нові співробітники іноді теж виявляються корумпованими.

Вважаю за необхідне залучати до кадрового оновлення держорганів іноземців з відповідною кваліфікацією та досвідом. У даному контексті суттєвою перевагою громадян розвинених країн є те, що вони не включені до корупційних соціальних мереж в Україні та мають розвинену правову свідомість. До того ж, їх статки ефективно контролюються правоохоронними органами розвинених країн.

Україні потрібна система соціальних ліфтів, яка б дозволяла кваліфікованим й обдарованим українцям без хабарів та штучних перепон обіймати привабливі посади в державних органах.

П'ята складова СПОКК, «контроль», в 2014–2017 рр. характеризується численними реформами. Проте ефективність цих перетворень поки що сумнівна. Зокрема, хоча створення Національного агентства з питань запобігання корупції та впровадження системи електронного декларування статків можна вважати суттєвим досягненням, практичні результати діяльності цього агентства не є задовільними. Для посилення контролю необхідно активізувати діяльність з перевірки електронних декларацій.

Найважливіша складова контролю – підзвітність влади народу України. Для її збільшення необхідно запровадити практику часткових виборів (за від-

критими списками) до представницьких органів влади (кожні два або два з половиною роки). Також потрібен простий, прозорий та реалістичний механізм, на основі якого громадяни могли б ініціювати референдуми. Слід суттєво обмежити недоторканність політиків та держслужбовців, передовсім депутатів та суддів. Україні потрібні працюючі механізми відкликання депутатів та імпичменту не лише президента, а й усіх вищих посадових осіб.

Через існування потужних фінансово-промислових груп та значної кількості держслужбовців і політиків, зацікавлених у збереженні status quo, продовження розбудови правової економіки в Україні потребує відповідного тиску Західних партнерів та міжнародних фінансово-кредитних інституцій. Водночас не можна покладатися лише на них. Інститути громадянського суспільства теж мають активно сприяти реформам. Їх ефективність значною мірою залежить від підтримки широких верств населення, від громадянської позиції кожного українця.

Висновки. Від існування незаконних та неринкових доходів виграє потужний прошарок осіб та фінансово-промислових груп. Їм розбудова правової економіки не вигідна, бо обмежує можливості заробітку та загрожує кримінальною відповідальністю. Тому заходи, спрямовані на підрив економічної бази незаконної економічної діяльності, тіньової економіки та корупції, тобто на послаблення тієї частини державних службовців, політиків та підприємців, яка гальмує розвиток правової економіки в Україні, мають стати пріоритетними.

Серед заходів комплексу СПОКК більш-менш успішними можна вважати: запровадження системи публічних закупівель ProZorro; закупівлі ліків для України через міжнародні організації; створення Національної поліції, Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції тощо.

Проте потрібно запровадити ще багато важливих заходів: скоротити сфери економіки та державного управління, в яких формуються незаконні, корупційні та неринкові доходи; забезпечити дерегуляцію економіки, перехід до автоматично діючих регуляторів та суттєве скорочення дискреційної влади; розширити повноваження антикорупційних структур та створити антикорупційний суд; запровадити ефективний контроль доходів та видатків політиків і держслужбовців; збільшити підзвітність влади народу та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Buchanan J. M. The Domain of Constitutional Economics. *Constitutional Political Economy*. 1990. Vol. 1. No. 1. P. 1–18.

2. Ackerman B. Constitutional Economics – Constitutional Politics. *Constitutional Political Economy*. 1999. No. 10. P. 415–424.
3. Berggren N. Essays in constitutional economics: Doctor's thesis. Stockholm, 1997. 110 p.
4. Block W., DiLorenzo T. J. Constitutional Economics and The Calculus of Consent. *Journal of Libertarian Studies*. 2001. Vol. 15. No. 3. P. 37–56.
5. The Elgar Companion to Law and Economics / Edited by Jürgen G. Backhaus. Second Edition. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2005. 784 p.
6. Андреева Г. Н. Институт собственности в конституциях зарубежных стран и Конституции Российской Федерации: монография. М.: Норма, 2009. 368 с.
7. Баренбойм П. Д. Философия права и Конституционная экономика. *Очерки конституционной экономики* / отв. ред. Г. А. Гаджиев. М.: Юстицинформ, 2009. С. 232–275.
8. Добродумов П. О. Конституційна економіка як об'єкт дослідження. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2010. №1. С. 18–23.
9. Скупінський О. В. Конституційна економіка: поняття та перспективи для України. *Форум права*. 2011. №1. С. 909–914. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_146 (дата звернення: 26.08.2017).
10. Конституционная экономика / отв. ред. Г. А. Гаджиев. М.: Юстицинформ, 2010. 256 с.
11. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Камінська Т. М. та ін. Нематеріальна економіка: управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу: монографія / за ред. Л. С. Шевченко. Харків: Право, 2014. 404 с.
12. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Камінська Т. М. та ін. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз: монографія / за ред. Л. С. Шевченко. Харків: Право, 2010. 448 с.
13. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Камінська Т. М. та ін. Безпека людського розвитку в правовій, соціальній державі: монографія / за ред. Л. С. Шевченко. Харків: Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2013. 850 с. Депоновано у ДНТБ України 24.09.2013, №43-Ук 2013.
14. Comparing crony capitalism around the world. *The Economist*. 2016. URL: <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2016/05/daily-chart-2> (дата звернення: 17.06.2017).
15. Abrams N. A., Fish S. M. How Western aid enables graft addiction in Ukraine. *Washington Post*. 2016. URL: https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/05/05/how-western-aid-enables-graft-addiction-in-ukraine/?utm_term=.991bd5483d2a (дата звернення: 26.08.2017).
16. Губін К. Г., Набатова О. О. Стан та перспективи розбудови правової економіки в українській системі формування доходів. *Економічна теорія та право*. 2016. №4. С. 77–86.

REFERENCES

1. Buchanan, J. M. (1990). The Domain of Constitutional Economics. *Constitutional Political Economy, Vol. 1, 1*, 1–18.

2. Ackerman, B. (1999). Constitutional Economics – Constitutional Politics. *Constitutional Political Economy*, 10, 415–424.
3. Berggren, N. (1997). Essays in constitutional economics. *Doctor's thesis*. Stockholm: Economic Research Institute, Stockholm School of Economics.
4. Block, W., DiLorenzo, T. J. (2001). Constitutional Economics and The Calculus of Consent. *Journal of Libertarian Studies*, Vol. 15, 3, 37–56.
5. The Elgar companion to law and economics. J. G. Backhaus (Ed.). (2005). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
6. Andreeva, G. N. (2009). Institut sobstvennosti v konstitutsiyah zarubezhnyih stran i Konstitutsii Rossiyskoy Federatsii. Moskva: Norma [in Russian].
7. Barenboym, P. D. (2009). Filosofiya prava i Konstitutsionnaya ekonomika. *Ocherki konstitutsionnoy ekonomiki – Essays on constitutional economics*. G. A. Gadzhiev (Ed.). Moskva: Yustitsinform, 232–275 [in Russian].
8. Dobrodumov, P. O. (2010). Konstytutsiina ekonomika yak ob'ekt doslidzhennia. *Pravovyi visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy – Legal Bulletin the Ukrainian Academy of Banking*, 1, 18–23 [in Ukrainian].
9. Skupinskyi, O. V. (2011). Konstytutsiina ekonomika: poniattia ta perspektyvy dlia Ukrainy. *Forum prava – Law Forum*, 1, 909–914. Retrieved from <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11covpdu.pdf> [in Ukrainian].
10. Konstitutsionnaya ekonomika. G. A. Gadzhiev (Ed.). (2010). Moskva: Yustitsinform [in Russian].
11. Shevchenko, L. S., Hrytsenko, O. A., Kaminska, T. M. et al. (2014). Nematerialna ekonomika: upravlinnia formuvanniam i vykorystanniam intelektualnoho kapitalu. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
12. Shevchenko, L. S., Hrytsenko, O. A., Kaminska, T. M. et al. (2010). Bezpeka liudskoho rozvytku: ekonomiko-teoretychnyi analiz. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
13. Shevchenko, L. S., Hrytsenko, O. A., Kaminska, T. M. et al. (2013). Bezpeka liudskoho rozvytku v pravovii, sotsialnii derzhavi. Retrieved from http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4595/1/Shevchenko_Bezpeka_2013.pdf [in Ukrainian].
14. Comparing crony capitalism around the world. (2016). *The Economist*. Retrieved from <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2016/05/daily-chart-2>.
15. Abrams, N. A., Fish, S. M. How Western aid enables graft addiction in Ukraine. (2016). *Washington Post*. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/05/05/how-western-aid-enables-graft-addiction-in-ukraine/?utm_term=.991bd5483d2a.
16. Hubin, K. H., Nabatova, O. O. (2016). Stan ta perspektyvy rozbudovy pravovoyi ekonomiky v ukrayinskiy systemi formuvannya dokhodiv. *Ekonomichna teoriya ta pravo – Economic Theory and Law*, 4, 77–86 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.09.2017 р.

Стаття пройшла рецензування 17.10.2017 р.

Стаття рекомендована до опублікування 08.11.2017 р.

К. Г. ГУБИН

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков, Украина

БОРЬБА С НЕЗАКОННЫМИ И НЕРЫНОЧНЫМИ ДОХОДАМИ КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УКРАИНЕ

Предложено условием развития правовой экономики в Украине считать борьбу с незаконными и нерыночными доходами. Она направлена против прослойки лиц и финансово-промышленных групп, заинтересованных в сохранении status quo. Содержание этой борьбы раскрыто в комплексе мероприятий «сферы-процедуры-органы-кадры-контроль». Проанализировано, какие из необходимых мероприятий уже осуществлены и какие необходимо реализовать.

Ключевые слова: реформы в Украине, развитие конкурентного порядка, конституционная экономика, правовая экономика, борьба с коррупцией.

К. Н. HUBIN

Ph.D. in Economics, associate Professor of the Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

FIGHT AGAINST ILLICIT AND NON-MARKET REVENUES AS A CONDITION OF DEVELOPMENT OF THE LEGAL ECONOMY IN UKRAINE

Problem setting. It is useful to indicate, what reforms in a system of revenue formation needed for development of the legal economy have been undertaken and what reforms should be initiated in Ukraine.

Recent research and publications analysis. Numerous scientists such as J. Buchanan, B. Ackerman, F. Farina, N. Berggren, W. Block, T. DiLorenzo have enhanced theoretical frameworks of the constitutional economy. H. M. Andreieva, P. D. Barenboim, H. A. Hadzhyiev, S. Yu. Danylov, P. O. Dobrodumov, V. D. Mazaiev, etc. consider problematics of the constitutional economy under conditions of the transformational economy. Simultaneously, a matter of fight against illicit and non-market revenues and its influence on development of the legal economy in Ukraine has not been sufficiently examined.

Paper objective. An article purpose is to characterize the state and prospects of fight against illicit and non-market revenues as a condition of development of the legal economy in Ukraine.

Paper main body. Fight against illicit and non-market revenues supported by a considerable number of persons interested in maintaining the status quo is the basis for devel-

opment of the legal economy in Ukraine within a complex of measures “spheres – procedures – executives – staff – control”.

Since Euromaidan, many reforms have been launched. Nevertheless, effectiveness of a majority of them is low. There are several reforms, which may be considered more or less successful: implementation of the public procurement system ProZorro; procurement of medicines for Ukraine through international organizations; formation of the National Police, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, and the National Agency on Corruption Prevention.

The following measures are to be undertaken: reduction of economic and public administration sectors generating illicit and non-market revenues; comprehensive deregulation of the economy, transition to automatically functioning regulators, and radical reduction of discretionary power; extension of authorities of newly created anti-corruption entities and formation of the anti-corruption court; clearing executives of corrupters; implementation of effective control of revenues and expenses of politicians and public officials; development of accountabilities of the power to the public.

Conclusions of the research. The author considers measures, which are aimed at undermining the economic basis of the illicit economic activity, the underground economy, and corruption, to be the most prior among proposed ones. These measures provide reduction of power of that part of governmental officials, politicians, and entrepreneurs, which impedes development of the legal economy in Ukraine.

Short Abstract for an article

Abstract. The author suggests to consider the fight against illicit and non-market revenues to be a condition of evolvement of the legal economy in Ukraine. The fight is directed against a number of persons and financial-industrial groups interested in maintaining the status quo. The author has indicated the content of this fight within the complex of measures “spheres – procedures – executives – staff – control”. The author has ascertained what essential measures have been undertaken and what measures should be initiated.

Key words: reforms in Ukraine, development of competitive conditions, constitutional economy, legal economy, fight against corruption.